

SOMBARTIN ETIIKKA JA KAPITALISMIN HENKI

Arto Noro esitti äskettäisessä väitöskirjassaan Georg Simmelistä, että sosiologian klassikot palaavat aina takaisin: "Emme onnistu museoimaan heitä". Sama ajatus ilmenee myös Pekka Ahtiaisen tuoreessa väitöskirjassa historianantutkija Gunnar Suolahdesta. Ahtiaiselle Suolahden tekstissä on ajattomuutta, joka tekee Suolahdesta nyt yhtä ajankohtaisen kuin puoli vuosisataa sitten. Pertti Töttö lähtee Sombart-kirjassaan liikkeelle toisella taktiikalla. Hän haluaa tehdä oikeutta unohdetulle ja väärin ymmärretylle sosiologian klassikolle: paikata aukon sosiologian oppihistoriassa. Sombartille on käynyt kuten monelle muullekin historiallisen koulukunnan kansantaloustieteilijälle toisen maailmansodan jälkeen: heitä ei ole enää tarvittu juuri missään traditiassa. Töttö vertaa kuitenkin Sombartia poikkeustapaukseen, Max Weberiin, mikä oikeuttaa tämän näkökulman.

Töttölle Sombart on Weberin maineikkaan protestanttisen etiikan ja kapitalismin "hengen" yhteyttä pohtivan esseen kirjoittaja, alkuperäisen väitteen esittäjä, joka ainakin jossain mielessä tarkasteltuna oli oikeammassa unohdetuksi tulemisestaan huolimatta. Toinen myytti, jonka kimppuun Töttö käy, on Sombartin oletettu antisemitismi ja natsimieliisyys, joiden pitäisi ilmetä hänen juutalaisuuden Euroopan

taloushistoriassa näyttelemää roolia käsittelevissä teoksissa ja suhteessa Hitlerin Saksan vallanpitäjiin. Tässä suhteessa Sombartin maineen palautus on helppo asia: pelkkä perehtyminen hänen kirjoituksiinsa näyttää riittävän.

Pertti Tötön Sombart-tutkimus on sosiologian oppihistoriaa. Se on Noron työn tapaan jatkoa sille 1960- ja 1970-luvulla alkaneelle klassikkojen "löytämismiselle", jonka ensimmäinen uhri oli Karl Marx. Tämä löytöretkeily on ollut hedelmällistä etenkin sosiologian itseymmärryksen kannalta. Max Weber lienee paras esimerkki siitä, miten paluu oppikirjatotuudesta klassikkojen omiin teksteihin muuttaa heidän kuvaansa aivan ratkaisevasti. Töttö ei rasita tekstiään tutkimuskohteen tai tutkimusmenetelmän yksityiskohtaisella esittelyllä, vaan käy suoraan asiaan. Sujuvan tekstin katkaisee vain yksi "ekskurssi", muuten akateeminen roina on haudattu laajuudeltaan kohtuulliseen viiteosastoon (2,5 viitettä tekstisivua kohti). Erityisen onnistunut on teoksen rajaus. Keskityminen modernin kapitalismin mentaliteetista käytyyn vuosisadan alun väittelyyn on tehnyt kirjasta tiiviin ja kiinnostavan. Töttö on jo aikaisemmin puuttunut moniin Sombart-työnsä kysymyksiin oppikirjassa "Sosiologia teoriana modernista yhteiskunnasta" (1989).

PORVARI JA RYÖVÄRI

Kiista kapitalismin "hengestä" vie Tötön Weberin käsitysten laveaan selostamiseen, sillä juuri Weberin kohdalla väärinkäsittäminen on ollut ratkaisevaa. Esseestä "Protestanttinen etiikka" syntyi jo aikalaisten keskuudessa kuva, jota hän kuolemaansa saakka yritti oikoa täysin turhaan. Myöhemmin Talcott Parsons siirsi tämän väärin käsitetyn Weberin sosiologian valtavirran teoria-perintöön. Weberiä on luettu kapitalismiteoreetikkona, joka selittää uuden yhteiskuntamuodon synnyn uskonnolla. Mitään tällaista hänellä ei ollut mielessä. Esseessä kapitalismin "hengestä" Max Weber oli kiinnostunut siitä, millainen oli kapitalistiselle talousmuodolla "adekvaatti" henkinen ylärakenne. Tästä uudesta mentaliteetista hän käytti muiden aikalaisten tapaan nimitystä kapitalismin "henki". Kertaakaan hänen tuotannossaan ei edes voinut olla kyse kapitalismin "hengestä" kapitalismin syynä, niin ajallisesti erillisinä tapahtumina hän niitä piti. Olisikin kiinnostavaa lukea eksperttitekstejä siitä, miksi esimerkiksi Talcott Parsonsin sisälukutaito oli niin huono.

Kapitalistinen talousjärjestelmä edelsi Weberin käsityksen mukaan usealla vuosisadalla kapitalistisen mentaliteetin, kapitalismin "hengen"

syntyä. Weberin pääajatus oli, että protestanttinen etiikka – protestanttisten lahkojen piirissä syntynyt käyttäytymiskoodi – oli tuon uuden mentaliteetin tärkein tekijä. Sombartin mielipide sekä kapitalismin ”hengen” olemuksesta että protestanttisuuden roolista sen synnyssä oli toinen. Hänen mielestään Weber korosti liikaa protestanttisten lahkojen merkitystä juutalaisuuden ja katolisuuden kustannuksella. Sombart myös ajoitti uuden mentaliteetin synnyn jo renessanssin aikaan, eikä vasta 1700-luvun alkuun. Sombartil-le kapitalismin henki oli myös seikkailumieltä ja yrittäjyyttä, Weber korosti rationaalista elämäntapaa, joka koski työläisiä ja kapitalisteja yhtäläisesti.

Fernad Braudelina – tai ketään muutakaan taloushistorioitsijaa – ei voi kutsua erotuomariksi Weberin ja Sombartin kiistaan, vaikka Töttö näin tekeekin voidakseen todeta molempien olleen tavallaan oikeassa. Myös taloushistorioitsijat R. H. Tawneysta tai Kurt Samuelssonista alkaen ovat lukeneet Weberin puheet kapitalismin ”hengestä” kapitalistisen talousjärjestelmän monokausaalisen selittäjänä. Sellaisilla eväillä ei ole itse keskusteluun asiaa, vaan voileivät on syötävä jo ”kulttuurihistorian lastenkamarissa”. Sen sijaan juuri kulttuurihistorian saralta löytyy käsityksiä, joista voisi hakea tukea Sombartille tai Weberille: esimerkiksi nimiin Jacob Burckhardt, Johan Huizinga ja Norbert Elias liittyvä traditio renessanssin ajasta uuden ihmistyyppin, modernin yksilön, syntykautena. Suomessa siihen on viitailtut

esimerkiksi Pentti Renvall. Modernin, tai oikeammin porvarillisen, yksilön synnyn ajoittamisessa useimmat kallistuvat Sombartin kannalle. Sen sijaan modernin yksilöllisyyden peruspiirteiden kuvauksessa arvelisin Weberin sitenkin vievän voiton. Jos Weberin aikomalle sosiaalishistorialliselle tutkimusprojektille protestanttisten lahkojen vaikutuksesta metodisen elämäntapaa käytännön ihanteiden syntyyn haetaan seuraajaa, pääehdokas lienee Norbert Elias. Sombartin teesien kannalta kiinnostavin on Eliaksen väitöskirja ”Die höfische Gesellschaft”. Siinä Elias kommentoi Sombartin näkemystä hovielämään kuuluvasta ylellisyysskulttuurista ”hyödyllisenä lähtökohdana”.

Perimmäisen selityksen Sombartin ja Weberin erimielisyydelle Töttö löytää heidän persoonallisuuksistaan. Sombart oli sielultaan taiteilija, esteetikko ja nautiskelija – siis ryöväri. Weber taas oli tunnon-tarkka nyhertäjä, estynyt moralisti ja ylirationaalinen analytiikki. Sombart saattoi kirjoittaa kokonaisista teoksia ylellisyyden tai sodan merkityksestä kapitalismin synnylle, mutta Weber jaksoi keskittyä yhteen teemaan, suurten maailmanuskontojen talousetiikan vertailuun. Tätä Sombartin ja Weberin luonteiden vastakkaisuutta ei kuitenkaan kannata korostaa liian voimakkaasti. Kirjoittihän Sombart myös ”akateemisia” tekstejä suosittujen pamflettien ohella, esimerkiksi teoksen ”Der Moderne Kapitalismus”, jonka viittaus kapitalismin ”henkeen” koko keskustelun kirvoitti. Toisaalta biografinen tutkimus molem-

mista tutkijoista on vasta alkamassa, ja etenkin Weberin kuvaa hallitsee edelleen Marianne Weberin 1920-luvulla julkaisemat muistelmat. Kun puhutaan Weberistä, ei aina tiedä, tarkoitetaanko Maxia vai Marianne.

ELÄYTYMINEN JA INTUITIO

Pekka Ahtiainen Suolahti teki tärkeimmät tutkimuksensa suomalaisista 1600- ja 1700-luvun papeista, eikä esimerkiksi talonpojista, koska hän itse oli vanhaa hämäläistä pappissukua. Tällä perusteella Suolahti oletti pystyvänsä eläytymään tutkimuskohteeseensa. Työ olisi Suolahden käsityksen mukaan ollut mahdotonta, jollei ”tutkimuskohteena olevien ihmisten toiminnasta ja heidän psyykkisestä rakenteestaan löytyisi samankaltaisuutta tutkijan oman psyyken kanssa” (Ahtiainen 1991, 75). Riittääkö eläytymiseksi se, että tutkija vain kuvittelee pystyvänsä astumaan tutkimuskohteensa housuihin? Pystyikö Suolahti todistamaan henkisen rakenteensa yhtäläisyyden satoja vuosia aikaisemmin eläneiden pappien ajatusmaailman kanssa muuten kuin viittaamalla ”verenperintöön”? Pitäisikö sosiologian tutkijoiden kuulua tunnettuihin hämäläisiin sosiologisukuihin? Tuntuu siltä, että tällainen eläytymisen vaatimus itse asiassa aliarvioi ihmisen kykyä oppia ja eläytyä – ilman ”verenperintöä”.

Kysymys eläytymisestä ja intuitiosta liittyy myös Sombartiin. Töttö osoittaa kuitenkin kirjan ”henkieteen metodia” koskevassa luvussa, että Sombart ja Weber ovat väärin ym-

märrettyjä myös tässä kysymyksessä. Kokemuksia, mielikuvia, jopa unia – kaikkea tarvitaan uusia näkökulmia ja hypoteeseja luotaessa. Mutta sen jälkeen on pelattava rutiniäänöillä. Töttö toki myöntää, että Sombartin osittain huono maine johtuu eräiden hänen teostensa kovin lennokkaasta otteesta ja hypoteesien esittämiseen pitäytymisestä. Luulen, ettei Suolahti tarvinnut eläytymistä sen enempää kuin Sombart ja Weber. Mutta huolimaton ajattelu on johtanut liioittelemaan asiaa niin, että se on muuttunut mystiikaksi. Paljastava on Ahtiaisen maininta, jonka mukaan ”tutkiessaan papistoa Suolahti samalla pääsi selville siitä, mikä oli kansan ajattelutapa”.

Mutta kysymyksen eläytymisestä voi nostaa toisestakin näkökulmasta kysymällä, millä ehdoilla esimerkiksi Noro tai Töttö voi tavoittaa tutkimansa klassikon ajatukset. Noro sanookin kirjassaan, että täydellisesti ei kohteeseensa voi identifioitua eikä Simmelin ajattelun täydellinen hallinta ole mahdollista. Tämä ei kuitenkaan riitä vastaukseksi, jos kysytään, miksi nykyajan sosiologi klassikkoa lukiessaan päätyy oikeampaan tulokseen kuin parin vuosikymmenen takainen kollega, esimerkiksi Talcott Parsons. Jos tutkimus-

menetelmänä on pelkkä lukemisen akti, niin miksi toinen lukee paremmin kuin toinen?

TUTKIMUSELÄMÄKERTA

Arto Noron mukaan 1960-luvulla syntynyt historiallisen sosiologian traditio, joka imi itseensä vaikutteita marxismista, sosiaalihistoriasta ja valta-teorioista, on joutumassa kriisiin. Viimeistään Itä-Euroopan viimeaikaisen kehityksen pitäisi osoittaa, että kiinnostavat käsitteet ja analyysit sittenkin löytyvät modernisaatioprosessista. Ilmeisesti Noron mielestä tauti lähtee samalla lääkkeellä kuin se on tullutkin, sillä mitäpä muuta historiallinen yhteiskuntatiede on ollut kuin modernisaatioprosessin tutkimista. Rinnastuksen taustalla on kuitenkin todellisempi historiallisen ja ”teoreettisen” kirjoitustavan vastakkainasettelu. Tällaisen eroavuuden olemassaolostahan on helppo vakuuttua. Se näkyy esimerkiksi verrattaessa Sombartia Simmeliin – tai Töttöä Noroon!

Tötön metodina on rakentaa Sombartin työlle konteksti, verrata hänen sanomisiaan ja kirjoituksiaan mahdollisimman paljon muuhun aikalaiskeskusteluun ja ottaa huomioon hänen oma kehityksensä. Voidaan pohtia sitä, onko Som-

bartin kontekstia tutkittu tarpeeksi ja mikä merkitys esite-tyillä uusilla näkökohdilla on. Joka tapauksessa se, että keskustelua kapitalismin ”hengestä” tarkastellaan Sombartin näkökulmasta ja yhteydessä hänen elämäntyöhönsä, tuo uutta sävyä sen käsittämiseen, mitä yhteiskuntatiede on ollut ja on.

Tötön tutkimustavassa on härnäämisen makua. Vaikka tutkimusaiheena on kapitalismin ”hengestä” käyty keskustelu, niin diskurssista ei puhuta mitään. Ja vaikka Sombartin tekstejä ruoditaan esimerkiksi väitetyin antisemitismien paljastamiseksi, ei lähilukua kutsuta dekonstruktioksi. Tutkimusotteen mielenosoituksellisuudesta kertoo sekin, ettei lähde-luettelo mainitse nimiä Bart-hes, Derrida, Foucault tai Kristeva; vain Habermas viuhah-taa. Mutta Werner Sombartin Töttö on pannut näytteille, siis museoinut.

PERTTI TÖTTÖ
WERNER SOMBART JA
KIISTA KAPITALISMIN
HENGESTÄ
TAMPERE: VASTAPAINO,
1991

MATTI PELTONEN